

Gojko Božović

ISTORIJA I DRUŠTVO U PRIČAMA I ROMANIMA DRAGA JANČARA

Drago Jančar je oblikovao svoju poetiku u vremenima kada je književnost imala socijalnu funkciju, pa samim tim i nesumnjiv javni odjek. Jančar je u svojim knjigama i poetičkim tekstovima i sam uticao da književnost ostane prepoznatljiv akter socijalnog prostora i da ima izrazitu ulogu u javnosti. U trenutku u kome govorimo¹ književnost svakako nema socijalnu funkciju kakvu je imala u poslednjim decenijama XX veka, ali je Drago Jančar – ne menjajući u osnovnome svoju poetiku, ali, istina, produbljujući i proširujući tematsku osnovu svoje književnosti – ostao ne samo individualizovan glas savremene slovenačke i evropske književnosti već je svojim delima izrazio i samo epohalno iskustvo književnosti.

Književnost kao temeljno preispitivanje društvenih procesa, istorijskih okolnosti, epohalnih ideja i tokova jeste ključni zahtev Jančarove književnosti. Ako se savremena književnost uveliko odriče pitanja jezika i pogotovu pitanja poetike, i to u toliko velikom broju primera da se to može uzeti kao ukus trenutka i kao izraz aktuelnog senzibiliteta, ako vidimo da se književnost odriče istorije, društva i politike, što je svojstveno čak i nacionalnim književnim tradicijama koje su u čitavoj modernoj eposi bile posvećene upravo tim velikim pričama, okrećući se intimnim i kamernim temama i privatnim fascinacijama, književnost Draga Jančara, nasuprot svemu tome, ne odustaje od velikih pitanja epohe, od ključnih istorijskih, društvenih i političkih tema koje su obeležile iskustvo najvećeg dela XX veka. Čovek u velikom mehanizmu istorijskih i političkih procesa, pred licem istorije i društvenih nužnosti nalazi svoje prepoznatljivo uobličjenje u pričama i romanima Draga Jančara. Istorija je okvir ljudske sudbine, a ta sudbina, nezavisno od čovekove uloge, nezamisliva je izvan konkretne istorije i toj istoriji prilaže svoju karakterističnu boju i glas.

Otuda pripovedanje u pričama i romanima Draga Jančara počiva na istraživanju istorijskih okolnosti i na principu konkretizacije. Čovek prelomnih epizoda XX veka, od Drugog svetskog rata do pada Berlinskog zida, od časova u kojima istorija eksplodira u lice junacima do časova u kojima se objavljuje kraj istorije, što su sve velike teme o kojima pripoveda Drago Jančar, nijednog trenutka ne može svoje strasti i ambicije, zanose i planove, ideje i namere, svoju intimu i privatnost da zamisli i ostvari izvan konkretnog vremena i prostora. Jančar uverljivo predstavlja i vreme i prostor svog pripovedanja, uvek precizno situirajući svoju prozu u ambijent konkretizovane istorijske drame i u socijalnu uslovljenost događaja.

¹ Izlaganje na međunarodnoj konferenciji „Pogledi na umetnost Draga Jančara“ u Cankarevom domu u Ljubljani, 31. januara 2022. godine.

Utoliko u pričama i romanima ovog pisca možemo da pratimo dva toka. Jedno je velika priča koja oslikava razmere jedne epohe sa svim složenostima koje je čine. Iz tih pojedino-
sti postepeno se pomalja lik epohe i utvrđuju se specifičnosti velikog mehanizma s kojim
se suočava neki od piščevih junaka. Drugo je sudbina samog čoveka, ono što on jeste i što
se jednako pažljivo ocrtava i nijansira. Tek u ukrštanju ova dva toka – epohalne i privatne
dimenzije, opšteg i pojedinačnog plana pripovedanja – nastaje Jančarova proza u kojoj
slika epohe ističe pojedinačne ljudske drame, dok drama konkretnog čoveka osvetljava
pravu prirodu jednog doba s njegovim epohalnim kontekstom.

Jančar u jednom intervjuu kaže da se „književno tkivo razlikuje od stvarnosti iako joj se
neprestano vraća“. Odnos književnosti i stvarnosti je osnovna relacija i izvor osnovne na-
petosti u prozi Draga Jančara. Književnost tumači i preispituje stvarnost, ulazi u čeonu sudar
s njenim činjenicama, uzima njene velike i male priče kao sopstvenu temu. Polazeći od
stvarnosti i nijednog trenutka je ne gubeći iz vida, književnost preobražava zatečenu i
uzetu stvarnost. Stvarnost je priča i niz događaja, od kojih tek protok vremena stvara ja-
sniju sliku. Književnost je priča ispunjena samosvesnim razumevanjem. Otuda je priča
nezamisliva bez kritičke dimenzije. Da bi se razumela, svaka priča iz istorijske ili društvene
stvarnosti mora biti kritički osvetljena, smeštena u širi epohalni kontekst, oslobođena ide-
oloških slojeva i interpretativnih manipulacija. Književnost demaskira jedan po jedan sloj
stvarnosti: upravo u tom procesu nastaju slojevi priče, naslojavaju se činjenice i prožimaju
život konkretnih ljudi s prepoznatim velikim silama istorije i politike, društva i ideologije.

Balzac je pisao *Ljudsku komediju* baveći se socijalnom strukturom Francuske polovine
XIX veka. Društvo u osvit ranog građanstva i industrijske revolucije stiže nove forme, pa
samim tim nužno postaje osnovni sadržaj romana koji teže da predstave celinu svog doba.
Polazeći od intelektualne koncepcije književnosti, koja pripoveda da bi razumela vlastiti
epohalni trenutak, i humanističke koncepcije društva, koja u razumevanju prepoznaje
osnovu samosvesnog delovanja, Jančar piše *Ljudsku tragediju*, jer je u društvo XX veka
nahrupila istorija kao osnovni sadržaj i epohe i pojedinačnih ljudskih sudbina.

U drugom intervjuu Jančar još neposrednije izražava svoju eksplicitnu poetiku, otelo-
tvorenu svojim pričama i romanima: „Književnost svakako više nema ulogu kakvu je imala
osamdesetih godina. Tada je književnost, kao i film ili pozorište, delovala emancipatorski i
oslobađajuće. Književnost, verujem, i danas može tako da funkcioniše, ali bojim se da se
lako oslobađa takve mogućnosti povlačeći se pred teškom realnošću u azil estetike umesto
da bude istinska intervencija u svesti društva o položaju pojedinca. Književnost je uvek
prostor mašte, a tačno je da odlazak u prošlost omogućava izvesnu slobodu. Ali ovaj tre-
nutak, u kome sada živim, nikada ne bih promenio za bilo koje drugo vreme.“

Književnost izvan stvarnosti, tako bismo mogli da doživimo ovaj temeljni poetički zah-
tev Draga Jančara, uskraćuje sebi mogućnost da razume epohalne okolnosti svog nastan-
ka i da ispriča ključne, razlikovne priče svoga vremena. Intimne drame odigravaju se u
istorijskom i društvenom kontekstu, nipošto izvan njega. Opređeljujući se za epohalni
kontekst vlastitog vremena kao osnovni tematski izraz svoje književnosti, Jančar uteme-
ljuje svoju poetiku na odluci da ispriča neponovljive trenutke našeg vremena i života.

Među tim neponovljivim časovima istorije Drugi svetski rat se javlja kao ključna tema Jančarove proze, pogotovu od kraja osamdesetih godina, dok se, simultano s tom velikom temom, javlja slika velikih socijalnih i političkih promena koje su od polovine XX veka pa do pada Berlinskog zida temeljno menjale pejzaž Istočne i Srednje Evrope. Jančarova književnost usredsređuje se na egzistenciju u doba istorije i na egzistenciju u doba temeljnih socijalnih tranzicija koje imaju istorijske forme i posledice.

Pogledajmo izbliza nekoliko nekoliko karakterističnih knjiga Draga Jančara iz ove faze koje su svome piscu donele evropsku književnu relevantnost.

Najpre društveni roman *Podsmesljiva požuda* u kome se, kao u retko kom delu novije evropske književnosti, preispituje tema kraja istorije i istovremene bučne objave istorije. Ta tema oblikuje se na pozadini drugog izazova koji je već mnogo češće opisivani: to je susret Istoka i Zapada. Jančar i tu pravi pomeranje, pa Zapad nije neki deo Evrope, već je to Amerika u zahuktalom trenutku svoje moderne istorije, kada ostaje globalni hegemon, kada se ruši Berlinski zid, okončava prvi Hladni rat i sa scene nestaje društveno-ideološki izazov koji je u drugoj polovini XX veka oličavao komunistički poredak.

Junak romana *Podsmesljiva požuda*, odlazeći na jednogodišnju stipendiju u Sjedinjene Američke Države, privremeno je napustio svoj uobičajeni i prepoznatljivi svet kako bi upoznao drugačiji svet, ali i kako bi iz perspektive novog iskustva sagledao svet u kome je oblikovao svoja umeća i saznanja. Taj junak je melanholični intelektualac svestan varljivo- sti svoje uloge i pisac ironično svestan i moći i nemoći reči. Privremeno napuštanje jednog sveta i privremeni dolazak u drugi svet za njega su snažan izazov da iznova preispita svoje književne i egzistencijalne drame, ali i da se suoči s tim da razumevanje sveta koje je posedovao više nipošto nije dovoljno.

Na toj osetljivoj granici među svetovima, između Istoka i Zapada, ni sasvim na Istoku, ni u potpunosti na Zapadu, našao se Gregor Gradnik, pisac i intelektualac, čovek koji u obe svoje uloge morao da bolje od drugih razume epohalni lom koji se prvo sluti, a potom odigrava pred njegovim očima. Međutim, više od svega drugog Jančarov junak razume da je reč o graničnoj situaciji koja nepovratno menja njegov svet. I kada se vrati iz Amerike, on se nipošto neće vratiti u svet kakav je napustio odlazeći na stipendiju. Gradnik tek treba da upozna američku svakodnevicu u koji se našao, a to upoznavanje, kao i uvek kada je reč o slici drugog i nepoznatog, nosi u sebi i potencijal nerazumevanja, pa čak i tragikomičnih nesporazuma. Pripovedanje iz ironijskog ugla senči takve situacije i nesporazume odvođeći junaka u sve dublje slojeve stvarnosti u kojoj se obreo u naročitom trenutku svoga života. Jančarov junak svoj američki san, koji je ponekad i košmar, proživljava između Nju Orleansa i njujorškog megalopolisa, ali uvek s jasnim osećanjem da mu izmiče nešto važno u raspoznavanju sveta i u sopstvenom iskustvu.

Gradnik na gotovo potresan način oseća da se, možda i nepopravljivo, udaljio od oba sveta, i od onog slovenačkog, iz koga je potekao i za kojim žudi dok je u Americi, i od onog američkog koji je želeo da upozna. Našavši se na tom raskršću, junak Jančarovog romana nije samo *izgubljen u Americi*, da se s razlogom prisetimo Singerovog autobiografskog de-

la, već najpre naslućuje, a potom i istinski shvata da je manje ili više izgubljen svuda, na svakoj tački svakog od dostupnih svetova svoje egzistencijalne avanture.

Kada se u samom času povratka u Sloveniju suočava sa činjenicom majčine smrti, Gradnik to saznanje doživljava ne samo kao razoran udarac već i kao opomenu da povratak na isto nije moguć. Još pre toga, u prvom susretu sa Slovenijom posle američkog iskustva, Ana govori Gradniku: „I ja sam se promenila.“ Umesto voljene žene, Jančarov junak strepi da će se sresti sa „ispražnjenom ljušturom“. U tim promenama koje su sada novo iskustvo s kojim valja živeti i u tom gubitku koji je definitivno kulminira odiseja junaka *Podsmešljive požude*. Odlazak na stipendiju trebalo je da bude jednostavna promena mesta i osvajanje novog iskustva, ali je promena tačke gledišta bila toliko snažna, a susret svetova toliko intenzivan da od Gradnikovih prvobitnih očekivanja nije ostalo praktično ništa.

Granična situacija Gradnikovog iskustva postala je u ovom romanu izvor retrospektive junakovog života. Osim što se u Gradniku neprestano susreću dva sveta, u njemu se, u sekvencama koje su sudaraju i prožimaju, mešaju stvarnost u kojoj se nalazi i sećanja koja ga ne napuštaju. To su sećanja na Sloveniju i na bližnje, na sazrevanje i na privatnost, ali i na mladičko služenje vojske u učmalosti „malog južnosrpskog grada između niskih klimavih kuća“, u kome ćemo, naravno, prepoznati Vranje koje će se pojaviti na pozornici još nekoliko Jančarovih proza. Trenutak u kome se odigrava susret dva Gradnikova sveta čini opisanu graničnu situaciju još dalekosežnijom. Dok se u Americi oglašava „kraj istorije“, u Srednjoj i Istočnoj Evropi se oglašava njen novi početak. Jedan svet je oličan u stvarnom i intelektualnom poretku glavnog junaka, pisca Gregora Gradnika. To je melanholični srednjoevropski prostor u kome se smenjuju istorijska dinamika i socijalna usporenost. Dolazeći iz takvog sveta, Jančarov junak se susreće s potpuno drugačijim svetom zahuktale, ekspanzivne američke stvarnosti. Gradnik sa svojim slovenačkim i uopšte srednjoevropskim prtljagom odlazi u Nju Orleans, prepoznajući ga kao mesto u kome melanholiju zamenjuje senzualnost, ali i dekadencija. Međutim, upravo u tim susretima i u tom traganju ovaj roman uspostavlja dinamičnu i uzbudljivu priču o susretu dva sveta i dve kulture.

Nova stvarnost Gregora Gradnika posebnu uzbudljivost dobija usled jezičke pometnje kojoj je ovaj junak izložen. Ukrštajući u sebi fragmente iskustva, Gradnik još snažnije preplicije jezike kojima to novo, umreženo iskustvo treba da izrazi. To više nije samo slovenački, jezik njegove književnosti i čitavog dotadašnjeg iskustva, to je i engleski jezik koji sve neosetnije zauzima mesto u njegovom izrazu. To je na odličan način predstavljeno tako što Gradnik ne govori samo engleske reči, već mnoge od njih usvaja kao prilagođene sopstvenom jezičkom izrazu. U tom prepletu jezika susret dva sveta postaje najsnažnije iskustvo.

Dok se u romanu *Podsmešljiva požuda* odvija složen unutrašnji dijalog Gregora Gradnika, izazvan graničnom situacijom u kojoj se on sam našao i graničnom epohalnom situacijom posle koje njegov svet više neće biti isti, u nizu drugih proza Draga Jančara unutrašnji dijalog teče u susretu ukrštenih priča i glasova, interpretacija i tačaka gledišta. Čak i istorijski događaji koji su se zbili u drugoj polovini XX veka, za koje još postoje živi svedoci i sa-

vremenici, za koje postoje mnogobrojni i dobro istraženi dokumentarni izvori, izazivaju potpuno različite priče i nepomirljive interpretacije. Svaki događaj postaje predmet priča u sporu. Priče ne zavise od stvarnog uzroka, toka i ishoda događaja, već od ideoloških tačaka gledišta i političkih interesa uslovljenih društvenim ili istorijskim razlozima. To je slika XX veka u kome je postojao višak netolerantnih i međusobno isključujućih ideologija sagledana iz perspektive našeg veka u kome su nestale velike i objedinjujuće ideologije, pa se i sama književnost okrenula od velikih priča modernih vremena.

Ako se ne može usaglasiti jedinstvena i za sve prihvatljiva verzija događaja, što je iskustvo kojim se bavi niz Jančarovih knjiga od druge polovine osamdesetih godina, moguće je pripovedati tako da u pričama i romanima oživi mnoštvo različitih i nesvodivih glasova, od kojih nijedan neće biti dominantni glas sveznajućeg i svemogućeg pripovedača. Na taj način se uspostavlja neobična polifonija Jančarove proze. U svetu velikih priča ni obični ljudi ni pojedinačni događaji nisu oslobođeni njihovog uticaja, zbog čega svaka priča o iskustvu XX veka mora da podrazumeva interpretacije koje se nepomirljivo razilaze.

Ideološka napetost XX veka učinila je da je čitav niz romana i pripovedaka nastalih u tom vremenu, a koji su se bavili istorijskim i društvenim temama, ostao temeljno ozračen ideološkim pogledom na svet. U „vremenu nepomirljivih“ aktera i ideoloških utemeljenih istina nisu moguće ni objedinjujuće priče. Jančarov poetički i književni izbor je potpuno drugačiji. U njegovim pričama i romanima, zainteresovanim za kardinalne ideološke sporeve, teške istorijske trenutke i društvene lomove, suočavaju se različite tačke gledišta i oživljavaju glasovi neponovljivih iskustava. Jančar na scenu svoje književnosti, kao u nekom istorijskom pozorištu, izvodi najrazličitije aktere, ljude od krvi i mesa, od proživljenih trauma posle kojih ima je ostao samo glas. Svaki do tih junaka, javljajući se sa svojom pričom iz konkretnog vremena, iskazuje izrazit, u nečemu drugačiji i svakako neuporediv pogled na svet.

Takav poetički izbor omogućava piscu da oblikuje prozu u kojoj se, zahvaljujući oratorijumu glasova, sprovodi složena deideologizacija predočene istorijske, društvene i individualne stvarnosti. Kada nijedna ideologija nema dominantnu ulogu u romanesknom svetu, onda u prvom planu ostaje sama priča i potreba za razumevanjem bez koje Jančarovu književnost teško možemo da zamislamo.

U priče iz knjige *Džojsov učenik* stao je ceo XX vek. To su snažne i sugestivne priče o životu s istorijom i politikom, o tajanstvenim preokretima i o tome kako je ponekad tanka granica između lepote i ljubavi, na jednoj, i užasa i zločina, na drugoj i sasvim obližnjoj strani. Pripovedajući o čudesnoj sudbini Džojsovog učenika kome ništa neće pomoći da nađe izlaz iz istorije, o Paveličevoj fasciniranosti korpom punom ljudskih očiju, o jednoj istrazi u Titovoj JNA, o tajanstvenoj slici iz Kastilje, o belom ruskom emigrantu koji ne uspeva da pobegne od istorije, o jednoj avanturi u Njujorku, o ljubavi i zločinu, o strasti i grehu, Jančar suočava čitaoce s velikim stvarnim i simboličkim pričama jedne epohe, dok, u isti mah, svaku od tih priča sagledava iz različitih uglova, očima različitih učesnika i zainteresovanih tumača.

Više nego i u jednom drugom Jančarovom delu, u romanu *Te noći sam je video* o istom događaju ukrštene su sasvim suprotstavljene priče. Napisan kao uzbudljiva priča o ljubavi, lepoti i strasti, i o Veroniki Zarnik, ženi retke lepote, pa samim tim, zbog tako retke lepote, i nesvakidašnje sudbine, roman *Te noći sam je video* ispoveda nesvodivost tačaka gledišta na samo jednu ravan. Umesto sveznajućeg pripovedača, Jančar nam daje čak pet pripovedača, od kojih svaki dobija svoju ulogu. Veronika Zarnik je mlada žena iz ljubljanskog građanskog društva. Njen nestanak u vrtlogu istorije predstavlja događaj koji pokreće moćnu priču ovog romana koji se jednim delom odigrava u Vranju i južnoj Srbiji uoči Drugog svetskog rata. U romanu o njoj i o nekoliko njenih godina zrele lepote uoči Drugog svetskog rata i tokom njega govori se iz ugla pet svedoka: kraljevski konjički oficir i njen bivši ljubavnik, njena majka, njena služavka koja postaje prijateljica, nemački vojni lekar koji joj je prijatelj, radnik na imanju njenog muža koji je potajno zaljubljen u nju. To nisu samo različiti pripovedači, ni samo različite i subjektivno obojene tačke gledišta, to su u mnogo čemu sučeljene priče. Tek u susretu svih tih tako različitih priča dobijamo širu sliku istorijskih događaja i u okviru njih sudbine Veronike Zarnik. Pet uzbudljivih priča, ispovesti i svedočenja međusobno se dopunjuju i prožimaju, osporavanju i sukobljavaju, ali u tom dinamičnom odnosu oblikuju priču o ženi kojoj je lepota, u isto vreme, najveći dar i konačni usud.

Smeštajući radnju romana *Kao i ljubav* u Mariboru i njegovom bližem i daljem okruženju u poslednjoj godini Drugog svetskog rata, Jančar ispisuje povest o jednoj od najtragičnijih epizoda istočnoevropske i srednjoevropske istorije sredine XX veka. Sticajem istorijskih okolnosti, Slovenija u poslednjim mesecima Drugog svetskog rata postaje poprište na kome se sukobljavaju do svoga kraja najrazličitije vojske, poražene i pobedničke, sukobljene u ratu i nesrećom povezane u nerazmrsivi čvor na samom kraju rata, greznući u strah i zločine, u traume i ljudske i psihološke lomove. U dramatičnim okolnostima zamenjuju se strane, pa progonitelji postaju progonjeni, dok progonjeni od svojih dojučerašnjih dželata prave žrtve. U svemu tome izrasta upečatljiva priča o četvoro junaka i o dve ljubavi u doba najuskomešanije zamislive istorije. Intimne sudbine pojedinaca ostaju tesno povezane s važnim društvenim tokovima i istorijskim silama, usred rata i okupacije, logora i geriljskih borbi.

Priče i romani Draga Jančara predstavljaju snažan izraz potrebe da se kroz pripovedanje razumeju istorija i društvo koji se opisuju. Jančar na majstorski način ostvaruje psihološke pozicije svojih junaka i njihove unutrašnje lomove, bilo zbog toga što su oni obeleženi specifičnim istorijskim i društvenim iskustvom, bilo zato što su s vlastitim iskustvom toliko nesaglasni da njihova stvarnost postaje nepodnošljiva. Ali on s jednakom pažnjom prati i samu dinamiku društva kojoj su podložni njegovi junaci.

Zainteresovan da priča zanimljivu priču, Jančar je posvećen tome da pokreće važne i aktuelne teme u svom romanu. Pre svih drugih, te važne teme Jančarove književnosti jesu društvo kao prostor ljudske egzistencije i istorija kao velika sila koja se meša u tu egzistenciju, menja je i preoblikuje, nekada je čak uništavajući, nekada je čineći u potpunosti drugačijom. Čovek u književnosti Draga Jančara nije nikada sam, u svojim privatnim zamislima

i sa svojim ličnim fascinacijama: on je pred licem istorije i pred licem velikih društvenih tema. U svemu tome valja prepoznati modernost i rekonstruktivnu snagu Jančarove književnosti.

Kombinujući pričanje zanimljive priče s esejističkim pripovedanjem, Jančar, iz pozicije preispitivanja istorije, društva i ideologije, oblikuje produbljene i žive slike modernog epohalnog trenutka i istorijskih i društvenih okolnosti Slovenije, Jugoslavije i Evrope druge polovine XX veka.